

Юрій Черченко

*Кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту української
археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України*

У статті подається огляд документів Євгена Коновальця в Архіві ОУН у Києві. Переважну більшість цих документів складає листування полковника Коновальця з чільними діячами УВО і ОУН, а також відомими українськими політиками і громадськими діячами. Листування Є. Коновальця є важливим джерелом для дослідження історії українського національно-визвольного руху.

Ключові слова: документи, Є. Коновалець, архів, ОУН.

Yuriy Cherchenko

The review of the Yevhen Konovalets's fund documents in OUN archive in Kyiv

The review of Yevhen Konovalets's fund documents in Archive of OUN in Kyiv is given in the article. Overwhelming majority of these documents is the correspondence of colonel Konovalets with the main figures of UVO and OUN, and other famous Ukrainian politicians and public men. Correspondence of Y. Konovalets is an important source for research of history of Ukrainian national liberation movement.

Key words: documents, Y. Konovalets, archive, OUN.

ОГЛЯД ДОКУМЕНТІВ ФОНДУ ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ В АРХІВІ ОУН У КИЄВІ

У червні 2011 р. виповнилась стодвадцята річниця від дня народження видатного українського політичного і військового діяча, одного з керівників української національної революції 1917—1920 рр., керівника формації Січових Стрільців, Начальної Команди УВО і Проводу Українських Націоналістів полковника Євгена Коновальця. В Архіві ОУН у Києві зберігається кількесот документів Євгена Коновальця. У цій статті ми подаємо лише побіжний огляд документів з фонду Євгена Коновальця, оскільки для того щоб докладно розказати про все, одної статті, звичайно, буде замало.

Архів ОУН знаходиться в Києві при бібліотеці ім. Олега Ольжича. Більша частина документів архіву так чи інакше пов'язана з історією українського національно-визвольного руху. В архіві зібрані документи єдиної ОУН до розколу організації в 1940 р., а також документи й матеріали ОУН під проводом А. Мельника після розколу. Зокрема, це листи та інші особисті документи чільних діячів ОУН та різних українських політичних партій і організацій, зокрема, Євгена Коновальця, Андрія Мельника, Дмитра Андрієвського, Степана Бандери, Юліяна Вассіяна, Олега Кандиби-Ольжича, Богдана Кентржинського, Михайла Колодзінського, Андрія та Миколи Лівіцьких, Володимира Мартинця, Євгена Онацького, Миколи Плав'юка, Михайла Селешка, Омеляна Сеніка, Ярослава Стецька, Миколи Сціборського, Сидора Чучмана, Олега Штуля-Ждановича та ін. В архіві також зберігаються автографи відомих українських літераторів: Євгена Маланюка, Леоніда Мосендза й Уласа Самчука.

Особовий фонд полковника Коновальця в Архіві ОУН хоч і не є кількісно найбільшим, проте документи фонду є безцінними для українських істориків. Основний масив документів полковника Коновальця в Архіві ОУН у Києві — це його листування з різними особами й організаціями. Від заснування ОУН в 1929 р. склалася така ситуація, що всі члени ПУН жили на еміграції в різних країнах і не мали можливості часто збиратися на наради. Тому багато важливих питань вирішувалося саме в ході листування. Через

листи Голова ПУН підтримував зв'язок і з осередками українських націоналістів в інших країнах, зокрема, він багато листувався з українськими громадами в США і Канаді.

Серед листів Євгена Коновальця найчисельнішу групу складають ті, що їх адресовано політичному референтові ПУН Дмитру Андрієвському. Ця частина фонду, що походить з архіву Дмитра Андрієвського, нараховує 271 документ¹. Листи Є. Коновальця до Д. Андрієвського є оригіналами (значна частина навіть автографами), а листи Д. Андрієвського до Є. Коновальця — це машинописні непідписані копії, які автор залишав для власного архіву.

Найдавнішим документом фонду є лист Є. Коновальця до А. Мельника від 31 грудня 1919 р. Загалом в архіві зберігається 38 листів Євгена Коновальця до Андрія Мельника, написаних у 1919—1922 рр.² Всі ці листи є автографами і походять, очевидно, з архіву Андрія Мельника. З цих листів, крім важливої інформації з історії стрілецького руху і створення УВО, можна також дізнатися і про окремі подробиці приватного характеру, життя і діяльність Є. Коновальця. Адже Андрій Мельник та Євген Коновалець були приятелями ще з часів української революції, а згодом поріднилися, одружившись з сестрами Софією і Ольгою Федак. Так, у листі від 31 грудня 1919 р. Євген Коновалець писав Андрієві Мельнику:

«В першу чергу почуваю своїм обов'язком від свого імені і тої рештки Стрілецтва, яка зібралася в Луцьку, висказати Вам, п[ане] Отамане, нашу глибоку радість з приводу поліпшення Вашого здоров'я. Віримо і ждемо цієї хвилини, коли Ви зможете назад повернути в стрілецьку сімю і спільно з нами зносити те все, що посилає нам недобра судьба»³.

А в листі від 30 січня 1922 р. Євген Коновалець запрошує Андрія Мельника на своє весілля:

«Ще одне прохання до Вас, Андрію! Навязуючи до нашої батлачки перед моїм відїздом з Відня[,] прошу Вас, Андрію, бути

¹ Це листування опубліковане. Див.: *Документи і матеріали з історії ОУН*. — Т. 2. Ч. 2. *Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським (1927—1934 рр.)* — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2007. — 535 с.

² Листи Є. Коновальця до А. Мельника ближчим часом будуть опубліковані у *видавництві ім. О. Теліги*.

³ Лист Є. Коновальця до А. Мельника від 31 грудня 1919 р. // *Архів ОУН у Києві*.

свідком завершення цього, в що теж Ви, Андрію, вклали немало своєї душі. Вінчання моє з Мруком* відбудеться 16, а найдалше 18 ц[ього] м[ісяця]. Прошу ласкаво о якнайскоршу відповідь чи зможете приїхати»⁴.

В липні того ж 1922 р. Євген Коновалець пише Андрієві Мельнику листа з Ворохти, радячи йому після закінчення студій у Відні повертатися до Галичини: «Після основного передумання, як Вам далше бути, рішився остаточно дати Вам від себе до нічого Вас, розуміється, не зобовязуючу пораду після покінчення Ваших студій перенестися ту до нас. Вже навіть засягав я язика відносно посади для Вас і здається мені, що могли би Ви зараз після Вашого приїзду одержати таку в Митрополичих добрах. Ще раз зазначую, що це все ще остаточно Вам до нічого не зобовязує[,] так що остаточно децїзія* належить в цьому випадкові тільки до Вас. Даючи Вам цього рода пораду, руководився я виключно поглядом, що присутність Ваша між нами є більше потрібна, чим Ваш побут за кордоном»⁵.

В Архіві ОУН у Києві, у фонді Є. Коновальця, зберігаються також його листи (автографи) до групи старшин Січових Стрільців. Листи, що датуються проміжком між 17-м лютого і 6-м травня 1921 р.⁶, написані олівцем у двох зошитах в лінійку, розміром 14x22 см. В першому зошиті текст нараховує 50 сторінок, в другому — 48.

Цікавим для істориків є також листування Євгена Коновальця з Олегом Кандибою-Ольжичем, керівником культурної референтури ПУН. Листування Є. Коновальця з О. Ольжичем, яке зберігається в Архіві ОУН у Києві, нараховує 28 документів⁷ і охоплює час з вересня 1936 р. до листопада 1937 р. Переважна більшість листів Олега Кандиби-Ольжича до Євгена Коноваль-

* Так в сім'ї лагідно називали Ольгу Федак, дружину Євгена Коновальця.

⁴ Лист Є. Коновальця до А. Мельника від 30 січня 1922 р. // Архів ОУН у Києві.

** Тобто рішення.

⁵ Лист Є. Коновальця до А. Мельника від 17 липня 1922 р. // Архів ОУН у Києві.

⁶ Ці листи опубліковані. Див.: Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 239—268.

⁷ Повністю це листування заплановано до публікації в журналі «Український історик». 10 документів з 28 вже опубліковані. Див.: Черченко Ю. А. Нові джерела з історії Культурної Референтури ПУН: листування Євгена Коновальця з Олегом Кандибою-Ольжичем (1936—1937 рр.) // Розбудова держави. — 2010. — № 1. — С. 157—176.

ця є автографами, написаними чорнилом (крім двох листів, які надруковані на машинці). Листи ж Є. Коновальця до О. Ольжича, навпаки, є машинописними або рукописними копіями. Відповідно можна зробити висновок, що це листування походить з архіву Голови ПУН. Листи Євгена Коновальця до Олега Кандиби-Ольжича точно датовані (крім одного). В той же час Ольжич у своїх листах до полковника Коновальця писав лише число й місяць, а рік представлено тільки у двох його листах.

Листування Євгена Коновальця з Олегом Кандибою-Ольжичем, яке зберігається в Архіві ОУН у Києві, не випадково починається з 1936 р. Саме в цьому році, очевидно, Голова ПУН доручив відомому вже тоді поету і вченому-археологові Олегу Кандиби-Ольжичу створити і очолити культурну референтуру ПУН. Документальних джерел, які б засвідчили точну дату створення культурної референтури ПУН, на жаль, ми поки що не знаємо. Дехто з істориків вважає, що Ольжич очолив КР в 1937 р.⁸, а дехто пише, що і сама референтура була створена в тому ж році⁹. Аналізуючи листування Є. Коновальця з О. Ольжичем, можна зробити висновок, що до цієї роботи Ольжич був залучений у другій половині 1936 р.

Основний зміст листування О. Ольжича з Є. Коновальцем полягав у обговоренні різноманітних аспектів діяльності культурної референтури. Самий термін «культурна референтура» ми вперше зустрічаємо в листі О. Ольжича до Є. Коновальця від 14 грудня 1936 р., а про свої завдання в галузі культурної роботи Ольжич пише Коновальцеві ще раніше, в листі від 13 жовтня 1936 р. Враховуючи це, можна зробити припущення, що Ольжич приступив до формування Культурної референтури в середині 1936 р. Тоді ж, очевидно, Голова ПУН прийняв рішення про створення такої референтури в Проводі.

З цього ж листування ми дізнаємося про окремі подробиці перебування Ольжича в Італії у 1937 р. Олегові Кандиби-Ольжичу

⁸ Винар Л., Атаманенко А. Олег Кандиба і Український Науковий Інститут в Америці // Олег Ольжич. In *теторіат. Спогади, статті*. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2008. — С. 327.

⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. — Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. — С. 482; Маруняк В. Культурна Референтура ПУН в роках 1937—1942 // Український історик. — Т. 22. — 1985. — Ч. 1—4. — С. 75; Гасюк Б. О. Ольжич-Кардаш революціонер, державник, християнин // Олег Ольжич. In *теторіат. Спогади, статті*. — С. 347.

вдалося отримати стипендію Міжуніверситетського інституту в Римі. Є. Коновалець в листі до О. Ольжича від 15 лютого 1937 р. писав, що таку ж стипендію отримано і для Олега Лашченка.

Згадані вище документи вже опубліковані або підготовлені до публікації. Решта листування та інші документи ще не публікувалися. Так, понад 100 документів нараховує листування Євгена Коновальця з Українською Стрілецькою Громадою Канади, що була заснована 3 січня 1928 р. у Вінніпезі. Ці документи, вочевидь, походять з Канади, бо всі листи полковника Коновальця є оригіналами, частина автографами, а листи до нього — копіями. Хронологічно це листування належить до 1929—1934 рр. 81 документ — це листування Є. Коновальця з головою Управи УСГ Іваном Гуляєм. У фонді є також кілька листів до секретаря Управи УСГ Д. Герича і керівника Гуртка УСГ в Саскатуні Василя Рурика. Серед цього листування зберігаються інформаційні матеріали ПУН, які Є. Коновалець надсилав керівникам УСГ. На цих матеріалах подекуди є написи рукою Є. Коновальця.

У фонді Євгена Коновальця зберігається також вісім його листів до Макара Кушніра за січень—вересень 1929 р. Усі ці листи є оригіналами, один з них — автограф. Зберігся конверт одного з листів, надісланого Коновальцем з Берліна до Кушніра у Відень. На жаль, з конверта зрізана марка з більшою частиною поштового штемпеля, і тому дату встановити неможливо. В цих листах Євген Коновалець називає Макара Кушніра його організаційним псевдонімом 'Богуш'. Очевидно, що Кушнір сам так підписувався і, можливо, Коновальцю спочатку не було відоме справжнє ім'я автора. В листі до Макара Кушніра від 2 січня 1929 р. з Берліна Євген Коновалець пише: «У Ваших листах Ви згадуєте, що знаєте Ви мене з київських і мабуть віденських часів. Коли це [є] можливим, подайте мені своє правдиве назвико, тому що так[,] як Ви себе зараз називаєте[,] не можу собі Вас пригадати»¹⁰ В тому ж листі Коновалець подає Кушніру певні уроки конспірації: «У Вашому великому листі порушили Ви надзвичайно багато дуже актуальних справ, а між ними теж такі, які зогляду на їх характер треба оминати в офіційній переписці. Ви мусите признати, що лихо не спить і що помимо нашої найліпшої волі може воно

¹⁰ Лист Є. Коновальця до М. Кушніра від 2 січня 1929 р. // Архів ОУН у Києві.

попасти в непокликані руки. Прошу Вас тому взагалі цих справ в переписці не порушувати, а коли вже конче потрібно, так пересилайте їх безпосередно на мої руки»¹¹. В листах до Макара Кушніра Євген Коновалець заторкував організаційні питання підготовки I конгресу ОУН. Оскільки Кушнір тоді мешкав у Відні, де і планувалося провести конгрес, то Коновалець просив його порадити Р. Ярому, як краще примістити делегатів. Також в листах Євгена Коновальця багато уваги приділялося статтям, які писав Макар Кушнір до журналу «Розбудова нації» та української газети у США «Свобода».

Багато листувався Євген Коновалець з Ярославом Барановським. В архіві збереглося тільки 14 документів з цього листування. Але якщо взяти до уваги, що всі документи належать до одного місяця — листопада 1937 р., то можна зробити висновок, що їхнє листування було дуже інтенсивним. Листи писалися практично через день. А два листи Євгена Коновальця мають ту саму дату: 22 листопада 1937 р. Очевидно, документи походять з архіву Голови ПУН, тому що всі листи Барановського є оригіналами (один друкований на машинці, а решта автографи), а листи Коновальця — це копії, половина з них автографи і друга половина — машинописи.

Євген Коновалець в листах до Ярослава Барановського порушував багато важливих організаційних питань. Так, в листі від 13 листопада 1937 р. він пише про нового представника ПУН в Англії: «Прийшов лист від Біляка. Повідомляє він, що людина, призначена до Океївки*[,] вже виїхала. Називається він Давидович. Є уродженцем Канади і мав досить добре знання в Злучених Державах. Коли йому поставлено пропозицію, він без ніяких застережень поставив себе до диспозиції Товариства. Має університетську освіту (економія, статистика і право) та говорить плавно по англійськи і українськи. Знає теж французьку мову. Має бути гарний, культурний і молодий — 25 літ. Коли би він випадково зголосився у Костика**», прошу Вас негайно взяти його в свою опіку»¹².

¹¹ Лист Є. Коновальця до М. Кушніра від 2 січня 1929 р. // Архів ОУН у Києві.

* Біляк — псевдонім Омеляна Сеника; Океївка — кодова назва Великої Британії, від слова Окей — псевдоніма Є. Ляховича.

** Костик — псевдонім Олекси Бойківца.

¹² Лист Є. Коновальця до Я. Барановського від 13 листопада 1937 р. // Архів ОУН у Києві.

В цьому ж листі Євген Коновалець пише і про взаємини з крайовиками. Про певні проблеми у відносинах між ПУН і Крайовою езекутивною ОУН на ЗУЗ Є. Коновалець писав Д. Андрієвському ще в 1932 р.¹³ І в цьому листі йдеться про непрості стосунки між ПУН і КЕ ОУН на ЗУЗ: «Далі пише Біляк наступне: «Ту тепер приїздять різні люде з краю, що йдуть в попи або що женяться і в цей спосіб продістаються в Америку та поширюють відомости, немов би націоналісти в краю не були вдоволені з Проводу за його бездіяльність, за брак ініціативи та що позначаються сильні напруження між ЗУЗ та ПУН...» На маргінесі цієї вістки Біляка хочу завважити, що цю справу варто би глибше прослідити, де саме шукати джерела цих провокацій. Нічого без причини не діється»¹⁴.

Ще одна важлива тема з цього листа — це підготовка II Конгресу ОУН. Коновалець пише: «Порушує він (Сеник — Ю.Ч.) теж справу Конгресу та зазначає, що ніякої підготовки там на місці він так довго не може почати, доки не буде від нас мати запевнення, що ми постараємось о відповідну кількість «мирів»* та що зможемо потрібну кількість людей перекинути там туди. Це правильно. Я хочу йому відписати, що так як в нас справи складаються, ми з підготовкою Конгресу до весни не будемо готові»¹⁵.

В цьому ж листі Євген Коновалець наголошує на необхідності ощадливо витрачати організаційні кошти: «Нав'язуючи до нашої вчорашньої телефонічної балачки[,] я рішучо противлюся, щоби вживати телефону** в випадках, в яких не є кінечним цей спосіб звязку між нами. Ви мені вислали листа і мусіли допускати, що я[,] здаючи собі справу з важливости поодиноких питань, постараяся о це, щоби Ви своєчасно отримали від мене відповідні директиви. Значить[,] злишним було платити вчора вечером такси аж за два телефони (а може навіть за три), бо остаточно в нас гроші не переливаються. Коли б були подождали до сьогодні, то з

¹³ Див.: *Документи і матеріали з історії ОУН. — Т. 2. Ч. 2. Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським (1927—1934 рр.) — С. 453.*

¹⁴ Лист Є. Коновальця до Я. Барановського від 13 листопада 1937 р. // *Архів ОУН у Києві.*

* *Тобто віз.*

¹⁵ *Там само.*

** *Йдеться про міжнародні дзвінки.*

мого листа, що Ви його сьогодні повинні отримати, були б і так про все зорієнтувались»¹⁶.

Цікавим для дослідників, безперечно, буде і листування Євгена Коновальця з Кіндратом Полуведьком, який, як стало відомо пізніше, був агентом НКВД. Воно охоплює час від травня 1936 р. до грудня 1937 р. і налічує 19 документів. Всі листи К. Полуведька до Є. Коновальця (9 документів) є автографами, писані синім чорнилом, яке сильно потемніло від часу. Вісім з них підписані «Д. Т.», а один має підпис «Скрипник»*. Два листи мають ту саму дату — 4 серпня 1937 р. Сім листів Є. Коновальця до К. Полуведька є автографами, а три друковані на машинці. Всі листи Коновальця мають над текстом надпис синім олівцем: «Скр[ипнику]». Очевидно, що напис вгорі зазначав, для кого призначено лист, куди і через кого його слід пересилати. Автографи Коновальця написані через копірку. І рукописні листи, і машинописні були копіями, які Голова ПУН лишав для власного архіву.

Листування Коновальця з Полуведьком містить різноманітну інформацію до історії ОУН. Так, у листі від 9 липня 1936 р. Є. Коновалець пише про рішення відправити трьох членів ОУН з групи, яка навчалася в Італії, на Далекий Схід. З цих же листів ми дізнаємося про ті напрямки організаційної роботи, які полковник Коновалець хотів доручити Полуведьку. 20 грудня 1937 р. Полуведько пише Коновальцеві листа з Відня. У ньому серед іншого йшлося про таке: «З тієї розмови** я з радістю довідався, що Ви взяли рішення допомогти мені вийти в ширший світ, бути серед людей і стати до живої праці. За це Ваше рішення складаю Вам якнайсердечнішу подяку. Разом з тим маю дуже поважні причини прохати Вас о зустріч зі мною ще до того, як маю вирушити до Шапер[івки]*** на працю. Маю конечну потребу викласти Вам свої міркування щодо характеру і технічно-організаційних умов визначеної мені праці. Ходить мені про дуже важливі організаційні і персонально-людські моменти. Неполагодження цього ще

¹⁶ Лист Є. Коновальця до Я. Барановського від 13 листопада 1937 р. // Архів ОУН у Києві.

* Д. Т. (Тогобічний) і Скрипник — псевдоніми Кіндрата Полуведька.

** Йшлося про розмову К. Полуведька з сотником Р. Ярим.

*** Шепарівка, Шаперівка — кодова назва Німеччини від слова «Шеп» — псевдоніма Ріка Ярого.

до відбуття на працю унеможлиблює мені прийняття цього пропозиції. А причини я можу викласти лише Вам і лише Ваше безпосереднє, а не переказане, слово є для мене закон. Тому дуже й дуже прошу Вас дати мені можливість раніше, аніж рушити з Дост[ойнівки]* до Шапер[івки], викласти Вам ці причини»¹⁷. Цікаво, що у всіх своїх листах К. Полуведько в тій чи іншій формі висловлює своє бажання зустрітися з полковником Коновальцем.

28 грудня 1937 р. Євген Коновалець пише у відповідь: «Відносно зустрічі моєї з Вами, то я в другій половині січня місяця зовсім певно буду в Меківці** і тоді будемо мати нагоду про все точніше побалакати. Як Вам вже п[ан] Шеп передавав[,] я бажав би собі, щоби Ви у Меківці довше затрималися. Можливо, що Ви взагалі там останете і тільки час від часу будете доїздити до Суомі*** для полагодження конкретних і актуальних справ. Ваше завдання в Меківці було би поглибити і поширити там на місці нашу легальну громадську працю і[,] коли умовини на то дозволять[,] найти звязки і бути нашим відпоручником в так званій антикомінтернівській акції там на місці. Прошу цих завдань не лякатися, бо всі ми з нашого боку докладемо всіх зусиль, щоби ці Ваші завдання там на місці об'легшити... Взагалі я дуже багато надіюся від Вашого заактивізування і від Вашої діяльності на терені Меківки. Прошу використовувати час і поглиблювати Ваше знання німецької мови.

Був би вдячний, коли би Ви мені черкнули кілька слів про відносини в Суомі, зокрема[,] чи можна мати надію, що згодом вдасться нам створити там базу і пункт випаду проти червоних? Які були Ваші взаємовідносини в останньому часі до тамошніх урядових чинників?»¹⁸.

В архіві також зберігається телеграма від 9 лютого 1938 р. з Роттердаму до Амстердаму за підписом Вельмуд^{4*}. Вона написана латинськими літерами. Текст цієї телеграми такий: «Чекаю кож-

* Достойнівка — кодова назва Австрії.

¹⁷ Лист К. Полуведька до Є. Коновальця від 20 грудня 1937 р. // Архів ОУН у Києві.

** Меківка — кодова назва Німеччини і Берліна від слова Мек — псевдонім Володимира Стахіва, відомого діяча ОУН, старшого брата Євгена Стахіва.

*** До того часу Полуведько мешкав у Фінляндії і очолював відділ ОУН у цій країні.

¹⁸ Лист Є. Коновальця до К. Полуведька від 28 грудня 1937 р. // Архів ОУН у Києві.

^{4*} Вельмуд — це псевдонім Павла Судоплатова.

ного дня до* 7 годин вечера парк Merwestein біля пам'ятника = Вельмуд++».

У фонді Євгена Коновальця знаходиться і листування з Омеляном Сеником за січень—квітень 1938 р. Воно складається з чотирьох листів Сеника до Коновальця і трьох листів Коновальця до Сеника. Всі листи Сеника є автографами. Останній лист, за 12 квітня 1938 р., написаний на бланку французької авіапошти, відправлено з Дакару по дорозі до Південної Америки. Омелян Сеник пише: «Приплив я до Дакар (колонія фран[цузька])** і звідси пересилаю Вам і усім Вашим сердечні поздоровлення. Знаючи філіятелистичні інклінації Юрка***[,] водночас збагачую тим робом його колекцію деякою екзотикою»¹⁹. З листа ми дізнаємося, що О. Сеник пароплавом плыв до Бразилії до Ріо-де-Жанейро, а звідти до Сан-Пауло. Також він планував побувати в Аргентині. Листи Є. Коновальця до О. Сеника друковані на машинці і не підписані, тобто є копіями, які автор залишав для власного архіву. Над текстом вгорі червоним олівцем написано: «Біл[яку]» (псевдонім О. Сеника).

Значну групу документів фонду Євгена Коновальця становить листування, пов'язане з отриманням дозволу на мешкання полковника у Швейцарії. Це різні документи департаменту юстиції і поліції кантону Женева, листування з литовським консульством в Цюриху (на той час Коновалець мав литовське громадянство). Серед цих документів є анкета, яку власноручно заповнив Євген Коновалець. На цій анкеті дату не проставлено, але за змістом вона належить до середини 1930-х років. **Переважає більшість документів швейцарських офіційних установ і листів до них писані французькою мовою, але серед них є і декілька документів німецькою мовою.**

В 1929 р. Євген Коновалець їздив до Північної Америки. В архіві зберігаються його проїзні документи: квиток третього класу на пароплав «Левіафан» компанії «United States Lines», що відпливав 20 квітня 1929 р. з Шербура до Нью-Йорка, поштова картка з

* Далі йде слово, яке не вдалося прочитати. Очевидно, голландська телеграфістка зробила якусь помилку. Ймовірно, там було «до решти».

** Нині Республіка Сенегал.

*** Йдеться про сина Євгена Коновальця Юрка.

¹⁹ Лист О. Сеника до Є. Коновальця від 12 квітня 1938 р. // Архів ОУН у Києві.

фотографією цього пароплава, багажні квитанції, квиток другого класу тієї ж компанії на зворотній рейс з Нью-Йорка до Шербура.

Окрему частину особового фонду Євгена Коновальця становлять документи, присвячені вшануванню його пам'яті. Так, для підготовки відзначення двадцятої річниці смерті Коновальця постановою ПУН від 30 листопада 1957 р. створено спеціальний комітет на чолі Андрієм Мельником. На пропозицію ПУН до цього комітету ввійшли також представники ОУНР і ОУНЗ. Членами Президії комітету були Андрій Мельник, Степан Бандера, Роман Дашкевич, Дарія Ребет, Юрій Студинський, Модест Семирозум; члени ділового секретаріату: Яків Маковецький, Михайло В. Борис, Роман Дебрицький, Омелян Кушпета. У фонді зберігаються протоколи засідання Президії комітету, програма відзначення двадцятих роковин смерті полковника, запрошення, що розсилалися для участі у вшануванні пам'яті Є. Коновальця 25 травня 1958 р. в Роттердамі, інформації про підготовку і перебіг урочистостей.

І в наступні роки в травні в Роттердамі на могилі вождя відправлялись панахиди. Їх організацією опікувався керівник суспільно-громадської референтури ПУН Яків Маковецький, який мешкав у Мюнхені. У фонді зберігаються матеріали про підготовку відзначення 21 роковин загибелі Євгена Коновальця, датовані березнем 1959 р.

Так само урочисто українські націоналісти спільно відзначали 30-ліття, 40-ліття та 50-ліття з дня смерті Євгена Коновальця. Створювалися Ділові комітети для жалобних відзначень у Роттердамі. У 1987 р. такий комітет очолив Яків Маковецький. У фонді зберігаються матеріали цього комітету. Серед них лист Іллі Дмитріва (на бланку Української центральної інформаційної служби) до Якова Маковецького від 18 січня 1988 р., де він за дорученням Проводу революційної ОУН висловлює згоду на пропозицію ПУН спільно відзначити роковини загибелі основоположника і довголітнього Провідника ОУН.

В 1959 р. розпочалося створення Фундації для дослідів життя і діяльності Євгена Коновальця. В архіві зберігаються статут Фундації і листи від різних українських організацій на еміграції, яким був направлений цей статут з метою залучити їх до членства у Фундації. Як видно з документів, стати дійсними членами Фундації висловили бажання Українське товариство «Відродження» в Аргентині, Українська видавнича спілка в Лондоні, Союз україн-

ців у Великій Британії, Об'єднання українців у Великій Британії, Спілка української молоді у Великій Британії, Ліга визволення України (Канада), Українська стрілецька громада в Канаді, Українсько-Бразильський клуб, Організація українок Канади, Українська національна єдність (Франція), Організація державного відродження України (США) та ін.

12 травня 1961 р. в Мюнхені в приміщенні ЦПУЕН* відбулися Основоположні Збори «Фундації для дослідів життя і діяльності полк. Євгена Коновальця». В архіві зберігається листування членів ОУН і громадських діячів, пов'язане з підготовкою цих зборів, вітальні листи учасникам зборів, інформації до відома українського громадянства про перебіг зборів. З цих документів, зокрема, дізнаємося, що на зборах була обрана Управа у такому складі: голова — проф. Юрій Бойко, заступник — мгр. Ярослав Бенцаль, секретар — Олекса Вінтоняк, члени Управи др. Григорій Васькович, пп. Євген Мацях, Роман Дебрицький, Яків Маковецький. Була також обрана Контрольна Комісія: голова — полк. Андрій Мельник, члени — проф. Степан Ленкавський, др. Богдан Кордюк, заступники — др. Мирон Коновалець, проф. Василь Орелецький.

19 грудня 1963 р. Управа Фундації провела в Мюнхені в приміщенні Дому української науки Студійну Конференцію, а після неї — Загальні збори Фундації. Одним з головних питань була підготовка до видання збірника про життя та діяльність Є. Коновальця «Євген Коновалець та його доба». Доповідь про стан підготовки цього збірника зробив редактор Михайло Борис. В архіві міститься програма конференції, звіт про загальні збори та інші документи, зокрема, текст виступу М. Бориса.

В архіві зберігається і книга запису гостей, що відвідували будинок Євгена Коновальця у Римі в 1940—1957 рр. Гостей приймала дружина Євгена Коновальця Ольга Коновалець, яка після загибелі чоловіка продовжувала жити з сином у Римі. В фонді Євгена Коновальця знаходиться частина листування Ольги Коновалець. Як додаток до статті публікуємо один з листів Ольги Коновалець — лист до Якова Маковецького від 15 січня 1972 р. У тому році вийшла друком книга «Євген Коновалець та його доба». Яків Маковецький написав до цієї книги дві статті: «Є. Коновалець у Швейцарії» і

* *Центральне представництво української еміграції в Німеччині.*

«Підготовка атентату в Женеві». Під час написання цих статей він надсилав листи до сестер Софії Мельник та Ольги Коновалець з проханням допомогти йому прояснити деякі подробиці. До того ж Яків Маковецький з 1964 р. (після смерті Голови ПУН полковника Андрія Мельника) за дорученням ПУН опікувався Ольгою Коновалець і Софією Мельник. За словами Зенона Городиського, «цей великий морально-християнський і національний обов'язок Яків Маковецький виконував з якоюсь виїмковою увагою, пієтизмом, докладністю і синівською відданістю»²⁰

Лист, який ми публікуємо, є відповіддю на один з листів Якова Маковецького до Софії Мельник. Документ публікується без виправлень, у повній відповідності до оригіналу.

ДОКУМЕНТ 1.

ЛИСТ ОЛЬГИ КОНОВАЛЕЦЬ ДО ЯКОВА МАКОВЕЦЬКОГО ВІД 15 СІЧНЯ 1972 р.

Вельмишановний і дорогий пане докторе.

Подаю Вам деякі дані з життя мого чоловіка, про які Ви запитували мою сестру*. В Празі, оскільки пам'ятаю, мій чоловік не жив ніколи довго, все тільки доривочно.

Побут у Відні: від 1920 р., але не пам'ятаю чи від весни. Це ще можу перевірити. Поворот до краю: літом 1921 р. Виїзд закордон (через Данціг): грудень 1922, здається 1-го.

В Німеччині жили ми перші місяці в Еберсвальде. До Берліна переїхали осінню 1923 р. (жовтень або листопад). Жили там до кінця січня 1930 р.

Переїзд до Женеви: 29 або 30 січня 1930 р. **Все жили там офіційно.** Труднощі почалися здається від побуту Літвінова в Женеві і його візит[а] у шефа женевського кантонового уряду, який був лівий. Усі женевські справи пам'ятає певно дуже добре О. Сокіл, який був тоді секретарем мого чоловіка. Ніяких шикан** супроти

²⁰ *Городиський Зенон. Людина принципів і праці // Свобода. — 1990. — Ч. 149. — 7 серпня.*

* *Йдеться про Софію Мельник, сестру Ольги Коновалець.*

** *Тобто переслідувань (з польської).*

мене не було, кликали мене тільки раз чи два до головної федеральної поліції до Берна на переслухання, які були дуже довгі і втомлюючі. По виїзді з Женеви жив мій чоловік в Монтри, *Montreux**. Ми обоє з Юрком, як також Сокіл, часто там їздили.

До Риму переїхали ми 19.9.1936.

День вінчання: 18.2.1922. Свідками були Льоньо (Лев) Лепкий і полк[овник] Отмарштейн** (УСС і СС).

Як ще щось хочете знати то прошу мені написати. А я також напишу як ще щось собі пригадаю, може знайду яку дату. Сьогодні в поспіху не можу більше нічого Вам подати.

Щиро вітаю

О. Коновалець

П.С. Рівночасно пишу до моєї сестри і подаю їй ще деякі деталі, які не думаю щоби були Вам цікаві. Як вона думає що так, то певно Вам напише.

Архів ОУН у Києві, фонд Євгена Коновальця. Оригінал, машинопис.

* *Дописано рукою.*

** *Так у тексті.*